

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПСИХОЛОГА ЗАКЛАДІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

PROFESSIONAL COMPETENCE OF A PSYCHOLOGIST OF A SPECIAL EDUCATIONAL INSTITUTION

У статті розглянуто професійну компетентність психолога спеціальних закладів освіти. Автором зазначено, що професійна компетентність психолога спеціальних закладів освіти є складним структурним утворенням, тобто складною компетентністю, яка розпадається на більш дрібні, специфічні компоненти. Зростання професіоналізму психолога, а отже, рівня професійної компетентності відбувається: у результаті соціальної зрілості, коли людина пройшла життєві випробування і навчилася діяти максимально віддано, не сподіваючись, що вона досягне успіху як винагорода; коли вона має інтелектуальні, психологічні, комунікативні, а також загальні професійні здібності; коли у людини є внутрішня мотивація до професійної діяльності, коли вивчається і приймається досвід успішних психологів та моделюються успішні стратегії розвитку особистісних якостей. Зазначено, що загальною основою професіоналізму психолога спеціальних закладів освіти є навички, що відображають специфіку професійної діяльності психолога: систематичне бачення проблем у школі; спеціальні знання, необхідні для ефективної реалізації функцій психолога; вміння організовувати тренінгові заняття; комунікативні навички як уміння працювати з викладачами, формувати позитивні стосунки в колективі, а саме: впливати, переконувати, пояснювати, слухати, «вести». Акцентовано увагу на функціях, якими має володіти психолог спеціального закладу освіти. Представлено якості, які необхідні психологу для роботи в спеціальних закладах освіти. Охарактеризовано структуру професійної компетентності психолога спеціального закладу освіти та розкрито її складники. На основі теоретичного дослідження можна зробити висновок, що головним чинником якісної роботи психолога в спеціальному закладі освіти є наявність у психолога професійної компетентності.

Ключові слова: професійна компетентність, професійна діяльність, компетентність, професійний розвиток психолога, спеціальний заклад освіти.

The article considers the professional competence of a psychologist in special educational institutions. The author notes that the professional competence of a psychologist in special educational institutions is a complex structural formation, that is, a complex competence that breaks down into smaller, specific components. The growth of the professionalism of a psychologist, and therefore the level of professional competence, occurs: as a result of social maturity, when a person has gone through life's trials and learned to act with maximum dedication, not expecting that he will achieve success as a reward; when he has intellectual, psychological, communicative, and general professional abilities; when a person has internal motivation for professional activity, when the experience of successful psychologists is studied and accepted and successful strategies for the development of personal qualities are modeled. It is noted that the general basis of the professionalism of a psychologist in special educational institutions are skills that reflect the specifics of the psychologist's professional activity: a systematic vision of problems in school; special knowledge necessary for the effective implementation of the functions of a psychologist; the ability to organize training sessions; communication skills as the ability to work with teachers, to form positive relationships in the team, namely: to influence, persuade, explain, listen, "lead". The focus is on the functions that a psychologist of a special educational institution must possess. The qualities that a psychologist needs to work in special educational institutions are presented. The structure of the professional competence of a psychologist of a special educational institution is characterized and its components are revealed. Based on the theoretical study, it can be concluded that the main factor in the quality of a psychologist's work in a special educational institution is the presence of professional competence in the psychologist.

Key words: professional competence, professional activity, competence, professional development of a psychologist, special educational institution.

УДК 378.091.3:376.015.31-051:331.102.24
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.72.1.31>

Черета О.М.

аспірант відділу психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами
Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка
Національної академії педагогічних наук України

В умовах сьогодення, пов'язаних з соціальними, економічними та політичними обставинами викликають необхідність змін у системі освіти. Нинішній час висуває вимоги до фахівців, які мають відповідати стандартам професіоналізму, враховувати запити ринку праці, а також відображати цілі та завдання освіти. А саме, задоволення потреб та розвитку інтересів і здібностей учнів, особливо тих, які мають особливі освітні потреби. У цьому контексті визначну роль відведено психологу закладу спеціальної освіти, зокрема його професійній компетентності. Адже психолог має володіти не лише теоретичними знаннями, уміннями та

навичками, а й здійснювати професійну діяльність застосовуючи їх на практиці.

У психолого-педагогічній літературі значна увага приділяється вивченню компетенції психолога як показника його професійної майстерності (П. Бачинський, С. Бондар.). Особистісні якості також розглядаються як важливий аспект професіоналізму (О. Бондаренко, О. Дубовик, В. Семиченко), що є необхідним для ефективної діагностики та корекційної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, враховуючи високий рівень складності таких завдань (О. Бабяк, Н. Баташева, В. Бондар, С. Конопляста, О. Мамічева, І. Мар-

тиненко, С. Миронова, О. Проскурняк, Л. Прохоренко, Л. Руденко, Т. Сак, Є. Синьова, В. Синьов, В. Тарасун, Л. Фомічова, М. Шеремет, А. Шевцов, Д. Шульженко та ін.).

Особлива увага приділяється інтеграції теоретичних знань у практичну психологічну діяльність (Е. Зеєр, Л. Карамушка, В. Панок, Ю. Приходько, Т. Титаренко, Г. Балл, С. Максименко, А. Маркова, К. Роджерс). Крім того, важливою проблемою залишається забезпечення психологічного супроводу для осіб з особливими освітніми потребами, що має здійснюватися професійними спеціальними психологами (О. Бабяк, Н. Баташева, І. Бех, І. Омельченко, О. Орлов, Л. Прохоренко, О. Хохліна).

Актуальним завданням сьогодення є пошук нових методів розвитку професійної компетентності психолога спеціального закладу освіти. Тема професійної компетентності є предметом значної уваги як українських, так і зарубіжних дослідників.

Варто зауважити, що дослідження цієї проблеми розвиваються у кількох основних напрямках. Зокрема, це аналіз психологічних теорій професійної діяльності, представлених працями Л. Виготського, а також розробка засад формування та розвитку важливих професійних якостей особистості в цілому, що досліджував О. Орлов та інші.

У дослідженнях І. Беха, Д. Гришин, Н. Бібік, Л. Руденко, М. Супруна, М. Шеремет та ін. висвітлено поняття компетентності та характеристика її складових.

Аналіз сучасних тенденцій розвитку в зарубіжних країнах здійснювався такими дослідниками, як Дж. Боуден, А. Бермус, Дж. Равен, М. Лейтер, Е. Шорт, Е. Тоффлер, А. Мейхью та іншими. Вчені наголошують, що одним із важливих аспектів є володіння психологом необхідними знаннями, навичками та вміннями для усвідомленого вдосконалення професійних здібностей. Важливо також розуміти свою відповідальність та роль у визначенні мети, а також у виборі засобів для ефективного здійснення професійної діяльності. Крім того, велике значення має усвідомлення своєї індивідуальності та розуміння терміну «компетентність», який включає досягнення тих якостей та характеристик, що є основою для успішної професійної реалізації.

На сьогоднішній день поняття «компетентність» набуває великого значення. Низка науковців визначають професійну компетентність як психологічний стан, який дозволяє діяти впевнено й самостійно, забезпечуючи здатність і навички для виконання певних професійних функцій. Вона включає професійний ентузіазм, здатність виконувати щоденні завдання та обов'язки, наявність профільної освіти, глибокі знання та спеціальні вміння, а також постійне вдосконалення професійної підготовки.

Компетентність також описують як:

1. прояв накопиченого професійного досвіду;

2. знання своєї професійної діяльності;
3. вміння надавати професійну оцінку;
4. здатність приймати обґрунтовані рішення та досягати значних результатів;
5. володіння досвідом і знаннями, необхідними для успішної діяльності в конкретній сфері. [1,4].

Так, в своїх працях О. Сироватко визначає компетентність як поєднання фізичних та інтелектуальних якостей і характеристик особистості, які потрібні для самостійного та успішного вирішення різноманітних життєвих ситуацій, а також для створення кращих умов для себе через ефективну взаємодію з іншими людьми.

Дж. Равен визначає компетентність як здатність людини, необхідну для виконання конкретного завдання у певній сфері професійної діяльності. Вона охоплює навички, знання, критичне мислення та відповідальність за власні дії.

Сучасні соціально-економічні умови висувують низку вимог до психолога в галузі спеціальної освіти. Вони полягають не лише у здобутті кваліфікації у вибраній сфері, а й у формуванні та вдосконаленні ключових компетентностей, що дозволяють адаптуватися до швидких змін сьогодення. Це вимагає підвищення професійної кваліфікації фахівців. [3,6].

Розуміння поняття «компетентність» варіюється залежно від наукового підходу. В науковій літературі не має єдиного визначення цього поняття. Аналізуючи роботи закордонних фахівців, можна побачити різноманітні інтерпретації: зокрема, це здатність застосовувати власні знання, вміння та навички, які людина може використовувати у повсякденному житті, а також мобілізувати чи ідентифікувати їх для вирішення певної проблеми.[2].

За словами М. Фіцули, професійна компетентність спеціаліста складається з його ціннісних орієнтирів, мотивів діяльності, усвідомлення себе та навколишнього середовища, сталих взаємин із людьми та здатності розвивати свій творчий потенціал [5,7].

О. Пометун трактує компетентність як сукупність знань, умінь, навичок, а також установок і можливостей, які дозволяють ефективно визначати та вирішувати завдання, що притаманні певному виду діяльності, незалежно від її специфіки [2,6].

Професійна компетентність у психолого-педагогічній літературі трактується як інтегрованість знань, навичок і здібностей, що забезпечують ефективність виконання професійних обов'язків; гармонійне поєднання теоретичної бази та практичної підготовки фахівця; взаємодія між знаннями та важливими для професії особистісними характеристиками; структура знань і навичок, яка проявляється під час вирішення практичних завдань у професійній сфері; а також як система, що слугує основою для розвитку творчого потенціалу психолога та формування його професійної діяльності. [5].

У своїх дослідженнях Т. Браже, І. Зязюн акцентують увагу на тому, що професійна компетентність психолога, який працює у сфері взаємодії між людьми, визначається не лише базовими знаннями та навичками. Вона також залежить від ціннісних орієнтирів спеціаліста, мотивації до професійної діяльності, здатності усвідомлювати себе у середовищі, у якому він діє, та поза ним, стилю спілкування з іншими, вміння збагачувати колективний досвід і розвивати власний креативний потенціал [4].

В основу пояснення професійної компетентності за В. Кричевським лягли наступні складові:

1. удосконалення теоретичних знань;
2. удосконалені набутих вмінь;
3. креативність та професіоналізм [1,3].

Професійну компетентність психолога як готовність до професійної діяльності та провідної якості особистості фахівця, де значення набуває професійний діалогізм, що включає безумовне прийняття іншого, вміння встановлювати ефективні контакти з людиною розглядає Н. Чепелева. [2].

У роботах Л. Долинської, О. Лозової, С. Максименка компетентність визначається як здатність ефективно застосовувати знання та навички, набуті через досвід, для адекватного вирішення завдань у різноманітних ситуаціях.

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу, ми зауважуємо, що компетентність – це сукупність особистісних якостей, заснованих на знаннях, вміннях та навичках, а також наявному досвіді і достатньому рівні знань у конкретній сфері, що дозволяє знаходити оптимальні рішення у будь-яких обставинах. Поняття «компетенція» охоплює не лише когнітивні, операційні та технологічні аспекти, а й включає мотиваційний компонент, етичну, соціальну та поведінкову складові, що поєднують знання, навички й ціннісні орієнтації. Унікальність поняття «компетенція» полягає в його взаємозв'язку з поняттями знань, вмінь і навичок. Компетенція представляє сферу діяльності, яка є ключовою для ефективної організації роботи, де особистість демонструє спеціальні знання, навички, поведінкові здібності, універсальні якості та важливі професійні риси індивідуальності. Отже, компетенція – це комплекс набутих знань, умінь та навичок, які є не від'ємними у професійної діяльності.

На думку Ю. Варданян, поняття «компетенція» та «компетентність» знаходяться на різних рівнях.

Компетенція описується як здатність особи здійснювати соціальні, особистісні чи державні функції у певній сфері діяльності.

Компетентність, з іншого боку, охоплює більш широкий контекст і визначається як показник психологічної та соціальної зрілості, який передбачає відповідний рівень розвитку особистості, необхідний для успішного виконання діяльності, адаптації та інтеграції в суспільстві.

Д. Супрун розглядає компетенцію та компетентність як взаємо доповнюваними й взаємоза-

лежними поняттями. Обидві вони є інтегральними рисами особистості, які проявляються у формі певних якостей. При цьому діяльність виступає підсумковою категорією для цих термінів. Зокрема, компетенція охоплює взаємозв'язок між знаннями та їх практичним застосуванням у професійній діяльності фахівця.

Таким чином, варто зауважити, якщо компетентність – це сформована якість, яка є результатом діяльності та особистісним надбанням професіонала. Водночас компетенція представляє собою задану норму або умову, необхідну для роботи фахівця. Професійна компетентність визначається як основна характеристика діяльності спеціаліста, що охоплює змістовні (знання) і процесуальні (уміння) складові, які вирізняються ключовими ознаками: гнучкістю у застосуванні методів професійної діяльності, мобільністю знань та здатністю до критичного мислення.

В. Нечипоренко зазначає, що фахівець у сфері спеціальної освіти повинен зберігати дистанцію від власних професійних ролей і вміти ними свідомо керувати. Важливим аспектом діяльності такого фахівця є уникнення перенесення особистих рис із непродуктивних ролей на професійні. З точки зору рольового підходу, характеристика сучасного фахівця у цій галузі включає глибокий аналіз його рольової структури та особистісних характеристик.

Психолог, як представник професій, що допомагають людям у складних життєвих обставинах, має ключовий соціальний інтерес: увага до окремої людини, вміння налагоджувати контакти у малих і великих соціальних групах, а також здатність до взаємодії з ними. Науковий і дослідницький інтереси також відіграють важливу роль. Психолог має низку якостей, серед яких: емпатія, цікавість до інших людей, допитливість, відкритість до навчання та творчий підхід.

З. Огороднійчук виділяє індивідуальні особливості як важливий компонент у роботі психолога. Це такі якості, як тактовність, ініціативність, прагнення до самовдосконалення, відповідальність, толерантність, оригінальність, креативність, кмітливість, ерудованість, цілеспрямованість і здатність до прогнозування. Водночас є й риси, що заважають професійній діяльності психолога, серед яких: агресивність, замкнутість, нерішучість, відсутність схильності до роботи з людьми, емоційна нестабільність, ригідність мислення, низький інтелектуальний і психологічний рівень.

У своєму дослідженні О. Дубовик розглядає професійні якості як комплекс характеристик, що дозволяє успішно виконувати професійну діяльність і бути конкурентоспроможним. Вона наголошує, що особистісні якості визначають професійну придатність і розвиваються у процесі навчання та роботи.

Для вирішення проблеми ефективного формування компетентності психолога спеціального закладу освіти важливо з'ясувати її структуру.

Дослідники виділяють ключові компоненти професійної компетентності:

1. Рефлексивний компонент, який визначається здатністю інтегрувати та застосовувати отримані знання, вміння та навички у процесі практичної діяльності, а також формувати на їх основі нові підходи до вирішення професійних завдань. Цей компонент розвивається через постійний аналіз і переосмислення власного досвіду.

2. Інтегративний компонент, що полягає у використанні знань із різних галузей науки для формування цілісного уявлення про світ. Він охоплює пізнавальну функцію навчання, прагнення до професійного саморозвитку та стимулювання творчого підходу до вирішення завдань.

3. Концептуальний компонент, що включає опанування психологічних, методичних, науково-дослідних, математичних та дидактичних знань. Він формує основи теоретичної підготовки майбутнього спеціаліста, зокрема знання про професію, теорії навчання, виховання і всебічного розвитку молодших школярів.

Т. Руденко та О. Маркушевська наголошують на значущості мотиваційно-ціннісного компонента як ключового у професійній підготовці. Цей компонент формується із системи мотивів, що стимулюють діяльність, зокрема навчальну, та визначають поведінку людини. Він спрямований на освоєння знань і вдосконалення у професійній сфері через поєднання цінностей і мотивів, які орієнтуються на майбутню професію.

Л. Руденко акцентує увагу на необхідності розвитку компетентності майбутніх психологів, виділяючи ціннісно-цільовий, змістовний, діяльнісно-творчий та особистісно-позиційний компоненти.

Г. Афузова пропонує структуру професійної компетентності, яка включає взаємопов'язані складові: мотиваційну, цільову, емоційну, когнітивну, контрольну-оцінну та вольову. Вони формують три основні компоненти:

1. Мотиваційно-цільовий, що базується на взаємозв'язку «мотив – ціль»;

2. Емотивно-гностичний, який об'єднує чуттєво-інформаційні утворення;

3. Регулятивний, що включає контрольну-оцінну та вольову складову.

На думку дослідників, формування професійної компетентності майбутніх психологів потребує системного підходу, у якому всі компоненти розвиваються поступово і досягають різного рівня у процесі підготовки.

В роботах О. Біляковської було чітко визначено дефініцію «професійна компетентність». На думку дослідниці, професійна компетентність – це інтегрована властивість особистості, що охоплює комплекс професійно значущих якостей, високий рівень науково-теоретичної та практичної підготовки, а також здатність до ефективної взаємодії в процесі співпраці з використанням сучасних технологій для досягнення високих результатів.

Вона виділяє такі основні компоненти, що формують професійну компетентність:

1. Когнітивно-технологічна компетентність.

Цей компонент включає здатність до ґрунтовного опанування спеціальними знаннями, досвідом і кваліфікацією у сфері професійної діяльності. Вона передбачає:

– володіння методами розв'язання технічних, креативних та дидактичних завдань;

– гармонізацію методологічних, світоглядних, наукових і психологічних знань;

– використання сучасних інструментів для вивчення особистості студента;

– застосування педагогічного менеджменту;

– організацію навчального процесу, орієнтованого на всебічний розвиток особистості школяра.

2. Методична компетентність.

Вона передбачає опанування новітніми методичними та педагогічними підходами, орієнтованими на особистісний, креативний і розвивальний підходи до освітнього процесу. Включає здатність використовувати різні методи, прийоми та форми організації навчання.

3. Комунікативно-ситуативна компетентність.

Цей компонент охоплює знання та навички взаємодії між учасниками навчально-виховного процесу, що передбачає:

– повагу до думки кожного;

– поєднання вимогливості з толерантністю;

– вміння створювати атмосферу партнерської співпраці.

4. Соціальна компетентність.

Передбачає усвідомлення соціальних потреб і викликів, а також здатність налагоджувати конструктивні стосунки з суспільством. Важливим аспектом є здатність відповідально приймати рішення, знаходити баланс між власними потребами та соціальними вимогами, а також формувати патріотичні почуття та повагу до національних традицій.

5. Психолого-педагогічна компетентність.

Включає вміння проводити психологічну та педагогічну діагностику, здійснювати індивідуальну роботу на основі отриманих результатів. Це дозволяє виявляти особистісні особливості та емоційний стан учнів, а також налагоджувати конструктивні стосунки з колегами та батьками.

6. Прогнозувально-рефлексивна компетентність.

Передбачає вміння проектувати траєкторію розвитку студента, планувати навчально-виховний процес та оцінювати ефективність реалізованих заходів.

7. Аутопсихологічна компетентність.

Цей компонент включає вміння оцінювати рівень власної професійної діяльності, визначати свої сильні та слабкі сторони, а також прагнути до самовдосконалення.

8. Інформаційно-технологічна компетентність.

Передбачає вміння використовувати сучасні інформаційні технології, аналізувати, системати-

зувати та раціонально відбирати інформацію для ефективного застосування у професійній діяльності.

9. Управлінська компетентність.

Забезпечує здатність організовувати як власну діяльність, так і діяльність учнів з метою досягнення максимальної ефективності та результативності.

10. Кооперативна компетентність.

Цей компонент передбачає здатність до продуктивної співпраці та ефективної взаємодії у командній роботі, спрямованої на досягнення спільної мети.

11. Полікультурна компетентність.

Включає знання культурних особливостей різних народів, толерантне ставлення до національних традицій та повагу до культурних надбань інших націй.

12. Валеологічна компетентність.

Охоплює організацію здорового способу життя у фізичній, соціальній, духовній та психічній сферах. Важливим аспектом є забезпечення здоров'язбережувальної функції у навчальному процесі.

13. Загальнокультурна компетентність.

Вона передбачає високий рівень освіченості, ерудиції та культури поведінки, що сприяє професійному та духовному розвитку особистості.

Отже, професійна компетентність є багатовимірним явищем, що охоплює широкий спектр умінь і знань, необхідних для досягнення високих результатів у професійній діяльності. Вона відображає інтеграцію теоретичних знань і практичних навичок, соціальної відповідальності та здатності до саморозвитку в умовах сучасного суспільства.

Аналізуючи структуру професійної компетентності, сформовану з взаємопов'язаних елементів, було визначено основні компоненти, які будуть враховані у процесі формування професійної компетентності психолога (спеціального, клінічного): мотиваційний, когнітивний, діяльнісний та рефлексивний.

Провівши теоретичний аналіз літературних джерел ми дійшли висновку, що: компетентність – це властивість особистості, що виражається у здатності застосовувати набуті знання, досвід та моральні принципи для прийняття позитивних рішень у складних ситуаціях. Вона фор-

мується на основі уміння поєднувати ситуаційний контекст із наявними знаннями та навичками.

Поняття компетенції охоплює певну сферу діяльності, в якій особистість повинна бути добре обізнана, володіти необхідним набором знань, умінь та навичок, а також здатністю до відповідального ставлення до виконуваних завдань.

У процесі аналізу наукових підходів нами було виділено компоненти, що складають основу професійної підготовки. Зокрема, для формування професійної компетентності психологів (як спеціальних, так і клінічних) доцільно виокремити такі компоненти: мотиваційний, когнітивний, діяльнісний та рефлексивний. Вони взаємопов'язані та взаємодоповнюють один одного, забезпечуючи цілісний розвиток професійної майстерності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бірюкова К. Зміст інклюзивної компетентності психолога як учасника команди супроводу дітей з особливими освітніми потребами. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: Психологічні науки*, 2021. Вип. 16 (61). С. 5–15.
2. Вишківська В., Ілішова О., Товстоган В. Інклюзивна компетентність суб'єктів освітнього процесу як необхідна умова створення сучасного інформаційно-освітнього середовища. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 49. Том 1. С. 91–95.
3. Вінтюк Ю. В. Модель формування професійної компетентності майбутніх психологів у ВНЗ. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*, 2018. № 8. С. 42–48. 55.
4. Головань М. С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду. *Вища освіта України*, 2008. № 3. С. 23–30.
5. Клопота Є., Клопота О. Інклюзивна компетентність як чинник професійної діяльності фахівців педагогічної та соціально-психологічної сфери. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*, 2017. Т. 1. № 13. С. 118123.
6. Руденко Л. М. Формування системи медичних знань у процесі підготовки педагога-дефектолога до корекційної роботи в закладах спеціальної освіти: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03. Київ. 2005. 288 с.
7. Чепелева Н. В. Формування професійної компетентності в процесі вузівської підготовки психолога-практика. *Актуальні проблеми психології*, 1999. Вип. 19. С. 271–279.